

ЛИТЕРАТУРА

1. Вишневская В. П. Психосоматические расстройства у лиц, подвергшихся радиационному воздействию. - Минск : ИНБ Республики Беларусь, 2001. - 253 с.
2. Вишневская В. П. Образ болезни. - Минск : Изд. 2 - е доп. и перераб.: Акад. МВД Республики Беларусь, 2006. - 247 с.

УДК 159.944.3

Я.Г. Бондаренко, старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки; Навчально-науковий інститут підготовки фахівців міліції громадської безпеки; Харківський національний університет внутрішніх справ

АНАЛІЗ ВПЛИВУ СПЕЦИФІКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ МВС УКРАЇНИ

В статті подається аналіз впливу умов професійної діяльності на психологічний стан фахівців підрозділів спеціального призначення. Визначається, що професійна діяльність особового складу підрозділів спеціального призначення МВС України пред'являє високі і специфічні вимоги до психічного стану бійця спецпідрозділу. Це виражається в необхідності високої психічної стійкості до несприятливих зовнішніх і внутрішніх впливів, сміливості і рішучості, витримки і самовладання, наполегливості і стійкості кожного фахівця.

Ключові слова: працездатність, професійна діяльність, психологічний стан, психічна стійкість, стан готовності, готовність до діяльності.

В статье дается анализ влияния условий профессиональной деятельности на психологическое состояние специалистов подразделений спецназа. Указывается на то, что профессиональная деятельность личного состава подразделений специального назначения МВД Украины предъявляет высокие и специфические требования к психическому состоянию бойца спецназа. Это выражается в необходимости высокой психической стойкости к неблагоприятным влияниям внешних и внутренних факторов, смелости и решительности, выдержке и самообладанию, настойчивости и стойкости каждого специалиста.

Ключевые слова: трудоспособность, профессиональная деятельность, психическое состояние, состояние готовности, готовность к деятельности.

Постановка проблеми. Проблема боротьби зі злочинністю в сучасній Україні піднімається на загальнодержавний рівень у зв'язку з ускладненням криміногенної обстановки, зміною якісних характеристик злочинності. В умовах якісної зміни злочинності в нашому суспільстві працівники органів внутрішніх справ повинні вміти швидко орієнтуватися у виборі оптимальних засобів захисту суспільства, виробленні стратегії безпеки, організації превентивних заходів для охорони населення від злочинних зазіхань.

Особливої уваги в цьому аспекті заслуговує діяльність підрозділів міліції особливого призначення "Беркут". Цей підрозділ є високомобільним спеціальним підрозділом, створеним для забезпечення правопорядку під час проведення загальнодержавних, резонансних громадських, політичних, спортивно-видовищних, культурно-масових, релігійних заходів, припинення порушень громадського порядку та масових заворушень, проведення спеціальних операцій із затримання

озброєних злочинців та знешкодженню злочинних угруповань, ліквідації аварій, стихійних лих, а також здійснення фізичної охорони службових осіб та окремих громадян.

Вкрай напружені соціально-психологічні умови професійної діяльності цих підрозділів загострюються також пережитими країною соціально-економічними труднощами, які торкнулися й переважної більшості співробітників ОВС. У такій ситуації психологічна робота, на жаль, ще не стала пріоритетним завданням керівників усіх рівнів системи МВС України. Незважаючи на вжиті заходи, напружений характер професійної діяльності фахівців спеціальних підрозділів, висока відповідальність і висока психологічна ціна результатів їх діяльності, наявність невизначеності й інформаційних перевантажень, висока ймовірність виникнення непередбачених подій, загроза здоров'ю й життю – все це може бути причинами виникнення різного роду труднощів при здійсненні професійної діяльності в особливих умовах, викликати у працівників спеціальних підрозділів МВС України стан напруженості, ставити під загрозу зриву виконання професійного завдання.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Проблеми професійної діяльності, яка здійснюється в особливих і екстремальних умовах, є предметом пильної уваги авіаційної психології (С.Г. Геллерштейн, Л.П. Гримак, П.А. Корчемний, В.Л. Марищук, Н.І. Наєнко, К.К. Платонов), космічної психології (Г.Т. Береговий, Ф.Д. Горбов, В.І. Лебедев, В.І. М'ясников, Л.С. Хачатурянц), морської психології (Б.В. Блінов, В.А. Бодров, Г.А. Броневицкий, Ю.П. Зуєв, А.М. Столяренко), військової психології (В.М. Ахутін, Б.Ф. Ломов, В.А. Пухов), а також психології праці, спорту, соціальної й інженерної психології.

Проблеми діяльності в особливих і екстремальних умовах досить активно досліджуються у рамках психологічної науки. Основні зусилля дослідників спрямовані на розробку методів усунення наслідків екстремального впливу (О.І. Жданов, Л.Б. Забелова, Г.І. Марасанов, М.Ф.Сікач, О.В. Тімченко, Ю.В. Чуфаровський та інші).

Мета. Визначити вплив на ефективність та надійність виконання професійних завдань різного рівня складності фахівцями спеціальних підрозділів МВС України соціально-психологічних детермінант специфіки професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Професійну діяльність фахівців підрозділів спеціального призначення МВС України без вагань можна віднести до типу професій, які вважаються екстремальними за своїм профілем. При виконанні своїх професійних завдань фахівці підрозділів спеціального призначення постійно зазнають на собі шкідливий вплив негативних факторів, які несуть психологічне, фізичне, емоційне та розумове навантаження.

Початок створення спецпідрозділу починається з 8 грудня 1988 року. В цей час наказом Міністра внутрішніх справ СРСР в містах Києві, Дніпропетровську, Донецьку, Львові та Одесі були створені загони міліції особливого призначення. Після проголошення у серпні місяці 1991 року незалежної суверенної Української держави, почалася робота з реформування кожного структурного підрозділу міліції, зокрема загону міліції особливого призначення. Так, 16 січня 1992 року наказом Міністра внутрішніх справ України №1 ДСК загін міліції особливого призна-

чення був реорганізований в підрозділ міліції швидкого реагування “БЕРКУТ”, основним завданням якого стала готовність до дій в екстремальних ситуаціях, припинення групового порушення громадського порядку та його забезпечення під час проведення масових заходів.

Підрозділ комплектувався співробітниками, які мали добру фізичну підготовку, впевнено володіли прийомами рукопашного бою, з досвідом роботи в міліцейських підрозділах не менше 2-х років. За роки свого існування працівники батальйону швидкого реагування „Беркут” брали участь у виконанні безлічі завдань, пов’язаних з екстремальними ситуаціями, ліквідації наслідків надзвичайних подій, затримали сотні злочинців, у тому числі чимало особливо небезпечних.

Наказом МВС України №529 від 18 травня 2004 року батальйон міліції швидкого реагування реорганізовано в підрозділ міліції особливого призначення „Беркут”; цим же наказом спецпідрозділ визначено резервом Міністра внутрішніх справ України. Спецпідрозділ „Беркут” є високомобільним спеціальним підрозділом, який призначений:

- для боротьби зі злочинністю, забезпечення правопорядку під час проведення загальнодержавних, громадсько-політичних, спортивно-видовищних, культурно-масових, релігійних заходів, проведення спеціальних операцій;
- участі у проведенні спеціальних операцій із затримання озброєних злочинців, членів організованих злочинних угруповань, звільненню заручників, припинення терористичних актів, відбиття нападу на будівлі, приміщення споруди, транспортні засоби або звільнення їх у разі захоплення;
- припинення та локалізації групових порушень громадського порядку, масових безпорядків, пов’язаних з цим інших протиправних дій;
- для забезпечення охорони громадського порядку та безпеки в районах зі складною оперативною обстановкою, при надзвичайному стані і надзвичайних обставинах;
- участі у проведенні рейдів з іншими правоохоронними органами та проведенні спеціальних операцій з відпрацюванням найбільш криміногенних місць;
- для здійснення за окремими розпорядженнями начальника ГУМВСУ фізичної охорони службових осіб та окремих громадян.

За час існування батальйон міліції особливого призначення «Беркут» проявив себе, як добре підготовлений підрозділ, здатний діяти на високому професійному рівні.

Специфічними особливостями професійної діяльності фахівців спецназу є:

- постійне нервово-психічне напруження, яке є похідною від тривалого виконання службових обов’язків у незвичних умовах, постійної загрози життю і здоров’ю, а також від негативного емоційного впливу;
- чимале фізичне навантаження при високому темпі роботи;
- подолання труднощів, викликаних емоційною й інтелектуальною напругою, пов’язаних з необхідністю постійно і тривалий час підтримувати інтенсивність і концентрацію уваги, спрямовану на те, щоб стежити за змінами середовища і зовнішнього оточення, тримати у полі зору всі об’єкти, що є важливими при виконанні завдання;

- труднощі, обумовлені необхідністю роботи в обмеженому просторі, тобто необхідність виконувати бойове завдання в незвичних місцях, наприклад, в тунелях, підземних комунікаціях, підвалах і т.д., що значно ускладнює дії, порушує звичайні способи руху, тощо;

- постійна висока відповідальність кожного фахівця при відносній самостійності дій і рішень, спрямованих на порятунок людей, матеріальних цінностей і т.п.;

- наявність несподіваних і несподівано виникаючих перешкод, які ускладнюють виконання оперативного завдання.

Виходячи зі специфічних особливостей професійної діяльності співробітників спеціальних підрозділів МВС України під час виконання завдань, проаналізуємо психологічні аспекти бойової роботи бійців спецпідрозділів.

Умовно в службовій діяльності бійців спецпідрозділів можна виділити три етапи:

- 1) підготовчий;
- 2) виконання бойового завдання;
- 3) заключний.

Підготовчий етап охоплює період діяльності особового складу спеціальних підрозділів з моменту отримання повідомлення про скоєння злочину, тощо до прибуття їх на місце події. У нього входять: оголошення сигналу «тривога», збір особового складу за сигналом «тривога», прибуття до місця злочину і бойове розгортання, тобто приведення сил і засобів у стан готовності до виконання бойового завдання.

Сигнал тривоги особовий склад чергової варти може отримати в будь-який момент повсякденної діяльності. Як правило, сигнал звучить несподівано і викликає різке підвищення емоційної напруги чекання і перехід його в напругу невідомості. Однак це не заважає фахівцям спецназу швидко екіпіруватися й у максимально короткий час прибути до місця події. Під час руху нервово-психічна напруга, пов'язана з невідомістю майбутніх дій, наростає. Це може призвести до виникнення в окремих працівників остраху, а потім і страху.

Як свідчать досвідчені працівники, під час руху до місця виконання завдання фахівці в думках програмують свої майбутні дії, спираючись на наявну інформацію та практичний досвід. Це сприяє зниженню напруги невідомості і формуванню настрою на практичну роботу. Таким чином, *специфічними особливостями цього етапу бойової діяльності є жорсткий дефіцит часу і невизначеність ситуації, спричинена відсутністю повної інформації про подію.*

Після прибуття на місце виклику здійснюється розвідка і бойове розгортання. У цих обставинах від бійців підрозділів спеціального призначення вимагається увага й особливе професійне чуття, високий рівень оперативного мислення, здатність до орієнтування і несприйнятливості до негативних емоційних впливів.

Етап виконання бойового завдання охоплює період від початку конкретних дій, спрямованих на ліквідацію злочину, до моменту повного його виконання. *Специфічною особливістю цього етапу є наявність великої кількості стрес-*

факторів, що викликають стан яскраво вираженої нервово-психічної напруги і негативних психічних реакцій, що сприяють виникненню страху і паніки.

Специфіка бойової роботи полягає в тому, що обстановка на місці події ускладнюється факторами, небезпечними для життя і здоров'я особового складу. Особливу небезпеку представляє недостача інформації про злочинців, про їх кількість, місце їх схованки та ступінь їх озброєності. Під час виконання бойового завдання виникають різноманітні труднощі і перешкоди.

Природно, що вплив на фахівця шкідливих і небезпечних факторів різний в залежності від конкретної ситуації. Крім того, фахівцям спецпідрозділу приходить враховувати зміни в обстановці, уточнювати прийняті раніше рішення, видозмінювати способи дій. *Можлива небезпека, максимально швидкий темп роботи і бажання ефективно виконати бойове завдання викликають у фахівців спецназу особливий емоційний стан, що істотно впливає на робочий тонус їхнього організму. Цей стан або підвищує, або знижує працездатність.*

Заключний етап виконання бойового завдання підрозділами спеціального призначення охоплює період часу після виконання бойового завдання. На цьому етапі *стан бійців спецпідрозділу багато в чому залежить від результату, успішності виконання оперативного завдання, а також від тривалості бойових дій і напруженості роботи.* Успіх і невдача при виконанні бойових завдань однаковою мірою сприймається всіма учасниками. У цей час здійснюються заходи щодо відновлення бойової готовності підрозділу, оглядається техніка й устаткування, спорядження і т.д. Пізніше керівники проводять розбір виконання завдання, визначають причини успіху або невдачі підрозділу, окремих працівників. Необхідно відзначити, що доцільно такий розбір проводити через якийсь час після закінчення бойової роботи для того, щоб у більш спокійному психічному стані працівники змогли об'єктивно оцінити свої дії. Необхідно враховувати і той факт, що в разі успіху одні люди відчують як радість і бажання закріпити свій успіх, інші ж заспокоюються і починають думати, що тепер їм не потрібно прикладати ніяких зусиль в процесі повсякденного навчання, служби і що вони і далі зможуть добре працювати. Неуспішне виконання бойових завдань також по-різному впливає на боєздатність фахівців спеціальних підрозділів: деякі при цьому мобілізують сили для подальшої роботи, а інші так сильно переживають, що втрачають бойовий настрій. Іноді вони намагаються пояснити невдачу об'єктивними причинами чи перекласти провину на своїх товаришів. Надзвичайно важливо, щоб особи, які проводять аналіз виконання бойового завдання, розуміли особливості своїх підлеглих і проводили заходи для підняття бойового духу особового складу підрозділу.

Таким чином, професійна діяльність особового складу підрозділів спеціального призначення МВС України пред'являє високі і специфічні вимоги до його психіки. Це виражається в необхідності високої психічної стійкості до несприятливих зовнішніх і внутрішніх впливів, сміливості і рішучості, витримки і самовладання, наполегливості і стійкості кожного фахівця.

Психологічне вивчення професійної діяльності фахівців спецпідрозділу, на наш погляд, повинне проводитися в два етапи: попередній і основний. Кожен з них, у свою чергу, включає кілька періодів.

Попередній етап:

- у першому періоді визначаються цілі і завдання різних видів професійної діяльності працівників спеціальних підрозділів, з'ясовуються основні передумови успішної роботи;
- в другому періоді визначаються структурні характеристики діяльності, об'єктивні і суб'єктивні умови, що позитивно чи негативно впливають на людину, а також специфічні психологічні вимоги до фахівців спецназу;
- у третьому періоді здійснюється порівняльний аналіз отриманих даних.

Основний етап:

- у першому періоді передбачається вивчення особливостей професійно важливих якостей і специфічних вимог, що пред'являються до даних видів діяльності, а також негативних факторів професійної діяльності в звичайних і екстремальних умовах, що впливають на психіку особистості;
- у другому періоді аналізується взаємодія об'єктивних і суб'єктивних характеристик конкретної професійної діяльності, виділяються психологічні якості, небажані для даних видів спеціальностей;
- у третьому (заключному) періоді складаються аналітичні професіограми з конкретних спеціальностей.

Таким чином, представлений поетапний підхід психологічного вивчення професійної діяльності дозволяє ближче підійти до вивчення проблеми психологічної готовності фахівців підрозділів спеціального призначення до виконання бойових завдань.

У сучасних умовах праця фахівця спецпідрозділу стала незрівнянно складнішою, напруженішою та небезпечнішою. Робота повсюдно пов'язана із застосуванням різних технічних засобів, озброєння і спеціальної техніки, що сприяє розвитку втоми, негативних функціональних станів, може стати причиною захворювань і травматизму. Захворюваність, інвалідність і смертність серед особового складу МВС України знаходяться в прямій залежності від умов праці, особливостей службової діяльності, характеру виконуваних функцій.

Вибіркове опитування, проведене нами серед співробітників підрозділів спеціального призначення МВС України в Харківській області, показало, що:

- 13,1% обстежуваних вважають, що втратили здоров'я на службі;
- 41% відзначили в себе ускладнене засипання і раннє пробудження;
- найбільш частими негативними станами в ході чергування є втома, головні болі і дратівливість;
- практично 90% респондентів вважають свою роботу важкою;
- небезпечною своєю роботу назвали 86,9% опитаних;
- 59% відзначили дуже часте виникнення ситуацій, коли потрібно «миттєво вирішувати»;
- з усіх несприятливих факторів, що впливають на складність праці в процесі служби, респондентами відзначені: «великі нервово-психічні навантаження» (57,4%), «необхідність прийняття рішень у короткий час» (36,1%), «небезпека для життя» (34,4%) і «велика кількість обов'язків» (32,8%).

Як бачимо, відзначені фактори при всій суб'єктивності вибору відбивають специфіку діяльності фахівців спеціальних підрозділів МВС України.

Вивчення зміни працездатності особового складу підрозділів МВС показує, що інтегральний показник працездатності (Кінт) після виконання завдання різко падає щодо вихідного стану (рис.3.1.1.).

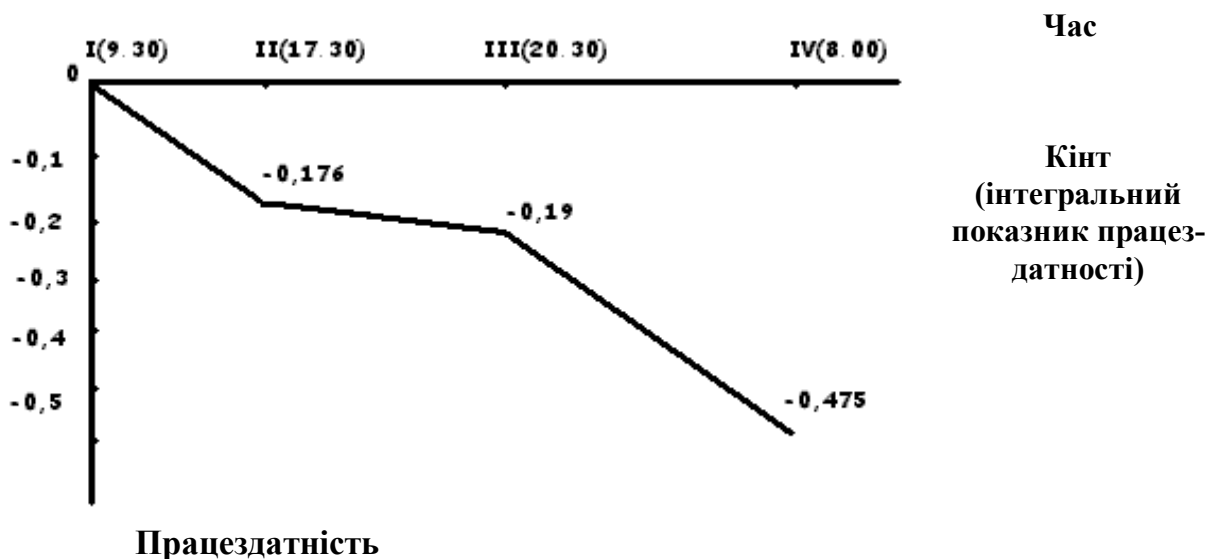

Рис. 1. Зміна працездатності фахівців підрозділів спеціального призначення під час добового чергування

При цьому ми спостерігали безупинне зниження працездатності серед особового складу і до кінця чергування. Дана обставина дозволила сформулювати принциповий висновок про те, що *функціональний стан фахівців під час чергування не відновлюється, відбувається безупинне нагромадження втоми, що зберігається на високому рівні до кінця чергування*. Відновлення працездатності обстежених осіб протягом наступних 2-3 днів відпочинку не в усіх відбувається досить ефективно – ймовірно знижений рівень працездатності при виході на бойове чергування ми виявляли практично в 10-15% співробітників.

Розрахункова величина коефіцієнта втоми протягом доби коливається від 54 до 68 відносних одиниць, що свідчить про існування високої імовірності виникнення захворювань, формування реакцій, характерних для патологічного функціонального стану організму.

Зниження працездатності і нагромадження втоми в працівників спеціальних підрозділів МВС України спостерігалось нами не тільки після виконання бойових завдань, але і після практичних занять. Аналіз добової динаміки працездатності без виїздів на бойове завдання, практичних занять, а також господарських і допоміжних робіт показав, що інтегральний показник рівня функціонального стану знижується до кінця чергування до мінус 0,35 балів. Це значить, що служба, навіть без виїзду на завдання протягом доби, є навантаженням, що відчутно знижує боєздатність працівників спеціальних підрозділів. Це зв'язано, насамперед, з необхід-

ністю протягом чергування постійно бути готовим до виконання бойових дій в екстремальних умовах, що супроводжується високою емоційною напругою, яка мобілізує психофізіологічні резерви організму.

Крім того, для фахівця спецпідрозділу характерна діяльність у режимі практично постійного хронічного чекання. Навіть перебуваючи у стані оперативного спокою, співробітник повинен зберігати готовність до екстрених дій. Фактично це є однієї з форм монотонії, що може призвести до швидкого стомлення.

Практично неврахованим стресогенним фактором у службі спецпідрозділу є, на сьогодні, сигнал тривоги. Наші дослідження показують, що в перші 25-30 секунд після підйому за цим сигналом, частота серцевих скорочень підвищується в середньому на 47 ударів на хвилину, а після прибуття до місця події пульс може сягати навіть 150 ударів на хвилину.

Висновки. Оцінка психічного стану співробітників після виконання завдання показує, що значне число співробітників знаходиться в стані психічної дезадаптації. Цей стан характеризується вираженими порушеннями функцій енергозберігаючих систем організму, різних психічних процесів, а також проявами, властивими стану між нормою і захворюванням. Дані розлади характеризуються млявістю, відчуттям шуму, важкості в голові, апатією, зниженим настроєм, психічним дискомфортом, почуттям внутрішньої напруженості, втоми, моторною загальмованістю. Вони вимагають проведення спеціальної психологічної корекції, яка дозволяє усунути ці розлади і попередити небажані наслідки. Необхідно пам'ятати, що у випадках посилення астеничних проявів, приєднання депресивних розладів, дезадаптація може досягти рівня психогенних реакцій, які характеризуються тривожно-депресивним синдромом, що розвивається на тлі мало виражених соматичних захворювань. У цей період починають переважати особистісні характерологічні форми дезадаптації, можуть розвиватися соматизовані депресії, психосоматичні захворювання, можуть декомпенсуватися органічні захворювання, формуватися патологічний розвиток особистості.

Таким чином, дослідження специфіки професійної діяльності працівників спеціальних підрозділів МВС України показало, що тривалий вплив комплексу психогенних факторів служби може викликати значну деструкцію психічних і психофізіологічних характеристик стану фахівця, що, у свою чергу, веде до зниження ефективності його професійної діяльності. Отже, готовність до діяльності визначається озброєністю фахівця загальними професійними знаннями, уміннями, навичками, а також удосконалюванням психічних процесів, станів і властивостей особистості

ЛІТЕРАТУРА

1. Наказ МВС України № 529 від 18 травня 2004 року «Про затвердження Положення про підрозділ міліції особливого призначення «Беркут».
2. Тимченко А.В. Прикладная психология в практике правоохранительной деятельности / Тимченко А.В., Христенко В.Е. – Харьков: Одиссей, 2004. – 448 с.

3. Никифоров Г.С. Психология профессиональной подготовки / [Г.С. Никифоров, А.М. Зимичев, С.И. Макшанов, С.Т. Джанерьян]; [общ. ред. Г.С. Никифорова] ; С.-Петербург. гос. ун-т. - СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1993 - 169 с.
4. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. - Л.: Наука, 1988. – 270 с.

УДК 159.345

Колесніченко О.С., ад'юнкт кафедри загальної психології НУЦЗУ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ МНС ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

У даній статті розглянутий психологічний аналіз процесу психологічної підготовки її основне завдання й аспекти вивчення в науково-психологічній літературі, визначені основні підходи по вивчення готовності. Психологічна готовність як успішна й ефективна професійна діяльність людини починається з постановки мети на основі потреб і мотивів.

Ключові слова. Психологічна підготовка, готовність, професійна спрямованість, емоційно-вольовий стійкість.

Постановка проблеми. Одним з перспективних напрямків психології, що й інтенсивно формуються, пов'язаних з розробкою проблем професіоналізму людей, є психологія діяльності в особливих і екстремальних умовах. Подібна діяльність сполучена з більшими нервово-психічними й енергетичними витратами, наявністю значного числа непередбачених ситуацій, з небезпекою й високим ризиком. Прогнозувати, описувати та будувати алгоритми можливих результатів в таких ситуаціях часто не представляється можливим, тому до особистості професіонала, що здійснює цю діяльність, необхідно висувати особливі вимоги.

В даний час виразно визначилися два основні підходи до проблеми готовності особистості до дій в екстремальних ситуаціях. Один з них можна назвати функціональним, інший - особистісним. Стосовно першого, психологічна готовність розглядається у зв'язку із психічними функціями, формування яких вважається необхідним для досягнення високих результатів діяльності. Згідно з іншим - психологічна готовність розглядається у зв'язку з особистісними передумовами до успішної діяльності. Такий підхід припускає вдосконалювання психічних процесів, станів і властивостей особистості, необхідних для ефективної діяльності.

Ми вважаємо, що дослідження психологічних умов розвитку професійної готовності працівників МНС до дій в екстремальних ситуаціях є однією з актуальних психологічних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема психологічних умов розвитку професійної готовності до дій в екстремальних ситуаціях виникла ще в другій половині XIX століття як наслідок розвитку соціально-економічних процесів і наукових знань у суспільстві. Зародження цієї проблеми, по-перше, пов'язане з досягненнями у вивченні фізіології людини і її прикладних напрямків завдяки